

DIN NOU DESPRE GEMA CREȘTINĂ DE LA CONSTANȚĂ

VIRGIL LUNGU, CONSTANTIN CHERA

Ne propunem ca în rindurile de față să zăbovim asupra unui obiect de artă minoră care în decursul anilor a constituit motiv de studiu pentru mai mulți învățați români și străini¹. Fața obiectului îl prezintă pe Iisus Hristos în mărime supranaturală, nud, cu privirea spre stînga și brațele întinse lateral. De o parte și de alta sint redați în mărime redusă cei doisprezece apostoli cîte șase de fiecare parte. Sub picioarele lui Iisus și ale apostolilor este gravată o linie orizontală. În plan secund, respectiv în spatele lui Hristos se află o cruce în formă de T. În cîmpul superior sint incizate literele IXΘYC în poziție inversă, litera I dispărînd datorită spărturii (fig. 1). Majoritatea cercetătorilor au identificat scena cu răstignirea Salvatorului. În ultima vreme s-a încercat și o altă interpretare, anume că Hristos este redat în chip de orantă în mijlocul colegiului de apostoli. În sprijinul acestei ipoteze cercetătorul P. Diaconu aduce două argumente de ordin general; primul: „în iconografia creștină nu se cunoaște nici un exemplu de reprezentare a lui Iisus crucificat între cei doisprezece apostoli”², oferind ca analogii pentru poziția de orantă a Mîntuitorului — al doilea argument — o gemă similară aflată în colecția Nott de la Roma³, precum și faimosul opaiț de la Constanța⁴.

Mergînd pe aceeași cale a interpretării, intenționăm să ducem mai departe acest demers, oferind și alte argumente care susțin poziția de orantă a lui Iisus în mijlocul apostolilor⁵.

Deși au fost publicate mai multe geme cu imagini ale supliciului⁶, nici una dintre ele nu a putut intra în istoria imaginilor timpurii ale crucificării creștine. H. Neuman a încercat să includă gema de la Berlin (fig. 2) printre cele mai vechi reprezentări ale crucificării, datînd-o în a doua jumătate a secolului al III-lea⁷.

¹ Bibliografia, ca și condițiile descoperirii la Em. Popescu, *I.G.I.R.*, 1976, p. 89—90

² P. Diaconu, în *Pontica* XVII, 1984, p. 165—166.

³ P. Maser, în *R.A.C.*, LII, 1976, 3—4, p. 267—268, fig. 4.

⁴ I. Barnea, *Artă creștină în România*, Buc., 1979, p. 92, pl. 28, fig. 2.

⁵ Orantă ca simbol pe monumentele arheologice creștine ne mai este atestată la Tomis pe un picior de masă; Em. Popescu, *op. cit.*, p. 35—36.

⁶ P. Maser, *op. cit.*, p. 257—275, fig. 1—6.

⁷ *Ibidem*, notele 9—19 cu întreaga bibliografie.

Reacțiile în lumea științifică a arheologiei creștine n-au întârziat însă să apară, plasând subiectul gemei berlineze în mediul iconografiei gnostice⁸.

Nici gama din colecția Pereire (fig. 3) deși conține inscripția ... IESOU CHRISTE... și este datată cel mai târziu în sec. III nu are vreo contingentă cu scena supliciului creștin, fiind atribuită tot mediului magic⁹.

Datarea timpurie a imaginii răstignirii a fost infirmată într-o serie de lucrări¹⁰ ale unor cercetători ai creștinismului, unde se conchide cu toată autoritatea: „la sfârșitul secolului al VII-lea crucea nu era încă reprezentarea unui supliciu” (creștin) sau : „crucifixul nu apare în arta creștină înainte de sfârșitul secolului al VI-lea”¹¹.

Cele mai vechi imagini ale crucificării, recunoscute pînă acum, sînt cele de pe ușa basilicii Sfintei Sabina din Roma și de pe așa-zisele plăcuțe ale pasiunii de la Londra¹². Tot atît de semnificativ este și faptul că nici în catacombe — vechi documente creștine — nu-l întîlnim pe Iisus răstignit.

Privind cu atenție maniera de execuție a gemei de la Constanța se poate observa că mîinile, *ușor flexate*, nu sînt bătute în cuie, ele *neatingînd hasta orizontală a crucii* (vezi fig. 1), iar picioarele se sprijină libere pe linia orizontală.

Știindu-se că în iconografia creștină scena crucificării apare mult mai târziu, o parte dintre cercetători au încercat soluționarea problemei prin datarea mai tîrzie a gemei tomitane în sec. IV—V, fără însă a aduce în discuție și o altă interpretare a scenei¹³. Considerăm foarte important ca în elucidarea semnificației iconografice să se țină cont în primul rînd de izvoarele istorico-literare, iar în acest sens am căutat să găsim elemente de congruență între subiectul scenei reprezentate și versete din Noul Testament¹⁴. Iată ce ne spune Sf. Evanghelic după Matei XXVII: 55, 56¹⁵ despre momentul răstignirii: „Și erau acolo multe femei, privind de departe, care urmaseră din Galileea pe Iisus, slujindu-L. Între care Maria Magdalena și Maria, mama lui Iacov și a lui Iosif, și mama fiilor lui Zevedeu”. Așadar nici cea mai vagă indicație privitoare la prezența celor doisprezece apostoli la scena răstignirii. Nici la Marcu¹⁶ nu găsim vreo referire explicită la cei doisprezece, deoarece iată ce se poate citi: „Și erau și femei care priveau de departe; între ele: Maria Magdalena, Maria, mama lui Iacov cel Mic și a lui Iosif și Salomea”. Singură Evanghelia după Luca¹⁷ ar cuprinde o aluzie nesemnificativă: „Și toți cunoscuții Lui și femeile care îl însoțiseră în Galileea stăteau departe privind acestea”. Deci și de aici lipsește mențiunea expresă despre prezența apostoli-

⁸ F.J. Dölger, *Ichthys, Das Fischsymbol in frühchristlicher Zeit* Bd. 1, Rom, 1910, p. 324, Bd. 3, Münster, 1922, Taf. 36, Abb. 2 und 2a.

⁹ P. Maser, *op. cit.*, p. 263—265.

¹⁰ Creștinii din primele cinci secole au evitat astfel de teme iconografice: cf. A. Grabar *Martyrium*, II Paris, 1946 p. 185—186, L.H. Grondijs, *L'iconographie byzantine du crucifié mori sur la croix*, 2, Utrecht, 1948, p. 169.

¹¹ G. Ory, *Originiile creștinismului*, Buc., 1981, p. 339.

¹² P. Maser, *op. cit.*, p. 258.

¹³ Em. Popescu, *op. cit.*, p. 90; I. Barnea, *op. cit.*, p. 92, pl. 28, 1.

¹⁴ Vezi *Biblia sau Sfînta Scriptură*, Institutul biblic și de misiune ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, 1968.

¹⁵ Vom folosi în continuare formele prescurtate ale tuturor Evangheliilor, după cum urmează: Matei, Marcu, Luca, Ioan.

¹⁶ Marcu, XV: 40.

¹⁷ Luca, XXIII: 49.

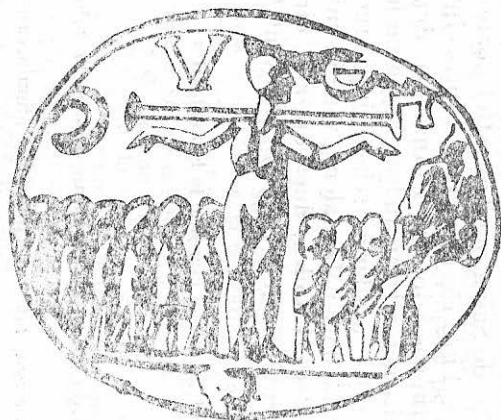

Fig. 1

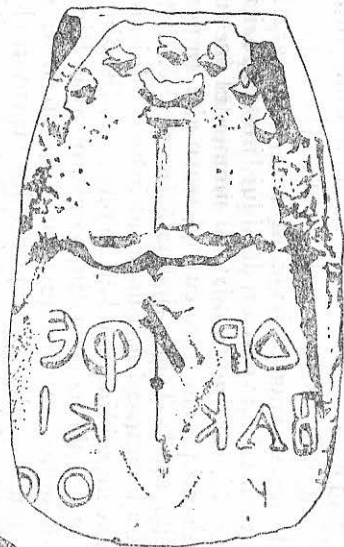

Fig. 2

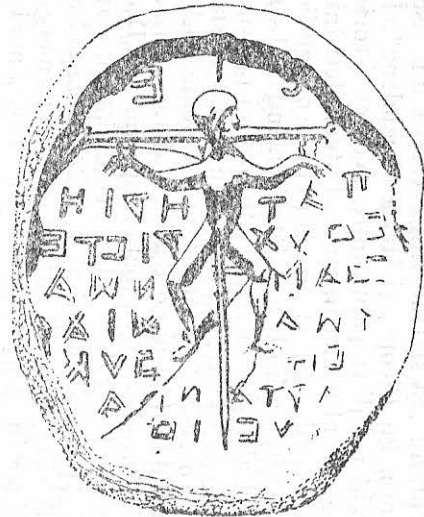

Fig. 3

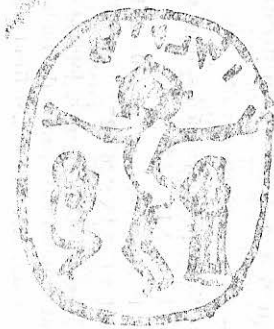

Fig. 4

Fig. 5

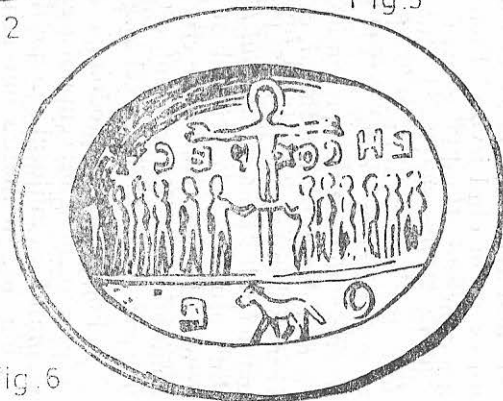

Fig. 6

lor la actul supliciului care, cu certitudine, n-ar fi trecut neobservată¹⁸ și ar fi fost subliniată în consecință.

În fine, pe lângă cele trei Evanghelii, așa-zise sinoptice, nici cea a lui Ioan nu ne dă lămuriri suplimentare: „Și stăteau lângă crucea lui Iisus mama Lui și sora mamei Lui, Maria lui Cleopa, și Maria Magdalena“. În concluzie, se poate ușor observa o evidentă discrepanță între izvoarele istorice cele mai avizate și subiectul iconografic al gemei în cauză. Putem oferi însă un exemplu cînd izvorul literar concordă perfect cu subiectul iconografic, așa cum este, de pildă, gema cu crucificarea lui Iisus, alături putînd fi observați Ioan și Maria (fig. 4). Acest fel al reprezentării Mîntuitorului pe cruce între personaje amintite se încadrează tipului de crucificare numit efesian și se datează în secolul al VII-lea. În această circumstanță se poate vorbi, de supliciiu creștin, reprezentarea fiind în deplin acord atît cu datarea tîrzie, cît mai ales cu izvorul literar, care ne învederează cu toată limpezimea: „Deci Iisus, văzînd pe mama Sa și pe ucenicul pe care îl iubea stînd alături, a zis mamei Sale: *Femeie, iată fiul tău!* Apoi a zis ucenicului: *Iată mama ta!* Și din ceasul acela ucenicul a luat-o la sine“¹⁹. Gema siriană este deci un argument indirect ce contrazice crucificarea între apostoli, deoarece distonanța binomului izvor literar — subiect iconografic, în cazul gemei de la Constanța, ne apare în antiteză cu cel al gemei luate ca termen de comparație.

Folosind ca metodologie de lucru raportul izvor istoric — iconografie ne propunem să aducem noi argumente în favoarea redării lui Iisus în poziție de orantă în mijlocul discipolilor săi, căutînd totodată și momentul acestui eveniment. În analiza întreprinsă nu putem trece cu vederea o altă importantă piesă arheologică descoperită tot la Tomis și datată în sec. IV. Este vorba de opaițul ce conține pe disc imaginea lui Iisus orant între cei doisprezece apostoli (fig. 5). Nu putem să nu subliniem odată în plus, similitudinea poziției mîinilor Mîntuitorului cu cea de pe cornalina constanțeană. Binecuvîntarea Domnului de pe opaiț se face într-un moment bine precizat, și anume după Cina cea de taină, cînd se adresează apostolilor cu cuvintele: „Pacem mean do vobis“²⁰. A se observa aici perfectă echivalență între poziția de orantă (binecuvîntare) și vorbele rostite de Salvator. Tot astfel poate fi interpretat și subiectul de pe gemă, cu deosebirea că momentul binecuvîntării este cu totul altul și îl putem afla grație pasajelor din Evanghelia după Ioan, versetele din celelalte trei Evanghelii nefîind concludente. It an ne indică două momente: primul (duminică scara) — așadar a treia zi după crucificare — cînd Iisus după ce mai întîi se arată Mariei Magdalena, vine în mijlocul ucenicilor spunîndu-le: „Pace vouă!“²¹. Al doilea, după opt zile, cînd de asemenea a venit în mijlocul lor, binecuvîntîndu-i cu aceleași cuvinte²².

¹⁸ Nu ne propunem să discutăm aici istoricitatea faptelor cuprinse în Evanghelii

¹⁹ Ioan, XIX: 25.

²⁰ P. Maser, *op. cit.*, p. 270—271.

²¹ Ioan, XIX: 26—27.

²² Ioan, XIV: 27 — de fapt „Pacem mean do vobis, pacem mean commendo vobis, non sicut mundus dat, pacem do vobis“.

²³ Ioan, XX: 19 — „Și fiind seară, în ziua aceea, întîia a săptămîinii (duminică), și ușile fiind încuiate, unde erau adunați ucenicii de frica iudeilor, a venit Iisus și a stat în mijlocul lor și le-a zis: Pace vouă!“.

²⁴ Ioan, XX: 26 — „Și după opt zile, ucenicii lui erau înăuntru, și Toma împreună cu ei. Și a venit Iisus, ușile fiind încuiate și a stat în mijloc și a zis: Pace vouă!“.

Scena de pe gema tomitană este de corelat în cazul acesta cu cel de-al doilea moment, deoarece atunci când Iisus se arată prima dată ucenicilor, din rîndul lor lipsea Toma care, auzind, nu dă crezare întîmplării²⁵. După opt zile însă, numărul apostolilor era complet²⁶, fiind de față și Toma, așa cum reiese cu claritate din Ioan (XX: 26). Lipsa unei inscripții de pe gema de la Constanța de genul „Pace vouă!” este suplinită prin poziția de binecuvîntare a lui Hristos.

Rămîne de elucidat rostul crucii aflate în spatele lui Iisus care, repetăm, nu are nici aici vreo legătură cu supliciul. Ea este crucea gloriei divine, puterea lui Dumnezeu, Cuvîntul. Aceasta era semnificația adevărată pe care o dădeau crucii creștinii în primele secole, așa cum reiese din scrierile Noului Testament²⁷. În analizele lor exegetice, cercetători valoroși ai arheologiei creștine au arătat, fără putință de tăgadă, că semnul crucii nu amintea cu nimic de răstignirea lui Iisus Hristos. Teologul Danielou o spune răspicat: „Putem considera ca sigur că semnul crucii de care erau marcați primii creștini, desemna pentru ei numele Domnului, adică Cuvîntul... Semnul crucii a apărut la origine nu ca o aluzie la patimile lui Hristos, ci ca o desemnare a gloriei sale divine...”, ca și profesorul de la Sorbona, Adolphe Dupront: „E sigur că dacă crucea este cea a lamentărilor noastre moderne, în secolele trecute crucea era mai cu seamă crucea gloriei”²⁸. Deci în nici un caz crucea de pe gemă nu o putem pune în legătură cu momentul crucificării, ci așa cum am văzut cu gloria divină a lui Iisus. Tipul de cruce de pe gemă, cunoscut sub denumirea de „Crux comissa” sau „crucea Sfîntului Anton”, constituie un bun element de datare. Precedînd celelalte tipuri de cruci, cea în formă de T²⁹ este o apariție timpurie, ceea ce ne îndeamnă să încadrăm gema în secolul al III-lea, probabil către sfîrșit, întocmai ca și P. Diaconu³⁰. În sprijinul acestei datări poate fi adusă și gema de la Romula, pe care se află o cruce tot în formă de T, de care sînt suspendați doi pești; ea se plasează la sfîrșitul sec. III³¹.

Un alt element cronologic care pleadează pentru veacul menționat este acrostihul IXΘYC cunoscut în epigrafia primelor trei secole³², la care re adaugă mărturiile scriitorilor bisericești Origen, Clement Alexandrinul și Tertullian³³. Sigla mai apare pe diverse monumente creștine, mai cu seamă pe geme, pentru țara noastră fiind documentată pe un onyx de la Potaissa datat la sfîrșitul sec. III — începutul sec. IV³⁴.

²⁵ Ioan, XX: 24—25.

²⁶ Încă înainte de crucificare are loc completarea numărului de 12 al apostolilor, în locul lui Iuda Iscariot fiind ales, prin tragere la sorți, dintre Iosif și Matia, ultimul, așa cum reiese din Faptele Sfîntilor Apostoli, I: 23 — „Și au pus înainte pe doi: pe Iosif, numit Barsaba, zis și Iustus, și pe Matia” și mai departe I: 26 — „Și au tras la sorți și sorțul a căzut pe Matia, și s-a scotit împreună cu cel unsprezece Apostoli”.

²⁷ Matei, X: 38; XVI: 24; Marcu, VIII: 34; Luca, IV: 23; *Epistola întâi către corintieni* a Sf. Apostol Pavel, I: 17—18.

²⁸ G. Ory, *op. cit.*, p. 337—338.

²⁹ Crucea în formă de T apare de foarte timpuriu; în Palestina comunitatea iudeo-creștină încă dinainte de 135 folosea pe morminte semnul literei T ca o aluzie la cruce, simbol al salvării, după cunoscutul pasaj al lui Ezechiel, IX: 4 (P. Testini, *Archeologia cristiană*, Eari, 1980, p. 2295).

³⁰ P. Diaconu, *op. cit.*, p. 166.

³¹ I. Barnea, *op. cit.*, p. 50, pl. 7, 2.

³² Epitaphium Abercii Hieropolitani 13—15, la N. Dănilă, în Gl. Bis., XLIII, nr. 7—9, 1984, p. 59.

³³ N. Dănilă, *op. cit.*, p. 559, nota 127.

³⁴ B. Mitrea, în R.I.R., 1946, vol XVI, fasc. 1, p. 51—61; Em. Popescu, *op. cit.*, nr. 435; I. Barnea, *op. cit.*, p. 48, pl. 6/2.

În contextul analizei noastre este posibil ca și gema de la Roma (fig. 6) să intre sub incidența aceleiași interpretări ca și cea constănțeană, putându-se observa că Iisus nu stă suspendat pe cruce, el sprijinindu-și picioarele pe un suppedaneum. Și aici poziția de orantă este evidentă. Deși inițial a fost datată destul de timpuriu, respectiv sec. II³⁵, o încadrare mai târzie se impune așa cum a arătat Dölger³⁶, considerînd că Hristos nîmbat nu poate fi documentat înainte de 340.

Descrierea corectă a scenei de pe intagliul tomitan coroborată cu analiza atentă a pasajelor din Noul Testament ne-au condus la această nouă interpretare, adăugînd astfel un nou subiect la bogata iconografie creștină și anume acela al prezenței Mîntuitorului în mijlocul apostolilor săi, momentul fiind cuprins între cele mai importante evenimente ale biografiei sale: învierea și înălțarea la cer.

DIE CHRISTLICHE GEMME VON CONSTANTA

Zusammenfassung

V. LUNGU, C. CHERA

In der vorliegenden Arbeit nehmen wir uns vor, der Ikonographie auf der in Constanța aufgefundenen und sich jetzt im British Museum in London befindlichen Gemme eine neue Deutung zu geben.

Die Mehrzahl der Wissenschaftler haben die Darstellung auf der Gemme als Kreuzigung des Erlösers in Anwesenheit der Apostel erkannt. Als Arbeitsmethode das Verhältnis historische Quelle — ikonographische Darstellung benützend, bringen die Verfasser Beweise zugunsten der Wiedergabe Jesus' in Orantenstellung inmitten seiner Jünger, zugleich den Zeitpunkt dieses Geschehens zu bestimmen versuchend.

Folgende Argumente werden gegen die bisherige Deutung angeführt:

— in der christlichen Ikonographie erscheint die Darstellung der Kreuzigung spät und es ist kein Beispiel der Kreuzigung Jesus' in der Anwesenheit der Apostel bekannt;

— die gleichartige Darstellung Christi auf der Gemme mit derjenigen einer Orantenstellung auf einem Öllämpchen von Constanța aus dem 4. Jh. n. Chr.;

— die Hände sind nicht angenagelt, sie berühren die waagerechte Haste des Kreuzes nicht;

— das Kreuz hinter dem Retter ist kein Hinweis auf seine Leiden, sondern das Kreuz der Macht Gottes;

— die Evangelien beziehen sich nirgends auf die Anwesenheit der Apostel bei der Vollziehung der Kreuzigung;

— die richtige Beschreibung der Darstellung auf der tomitanischen Intaglie, zusammen mit der aufmerksamen Analyse der Abschnitte aus dem Neuen Testament führen zu der neuen Deutung: die Anwesenheit Jesus Christus' in Orantenstellung inmitten seiner Apostel; der Zeitpunkt des Geschehens ist zwischen zwei der wichtigsten Anhaltspunkte seiner Biographie anzusetzen: der AUFRICHTUNG und dem AUFSTIEG GEN HIMMEL (Johannes, XX: 26).

Wir sprechen uns für eine Datierung der Gemme ins 3. Jh. aus, wahrscheinlich gegen Ende desselben, den Kreuztypus in T-Form, wie auch den Akrostychus IXΘYS berücksichtigend; beide Elemente sind in der frühchristlichen Symbolistik anzutreffen.

³⁵ P. Maser, *op. cit.*, p. 270.

³⁶ *Ibidem*, p. 271.